

Aristoteles Latinus na pražské předhusitské universitě I.:

Komentářová tradice k *Etice Níkomachově* a debata o pravém

šťěstí z roku 1409

**ARISTOTELES LATINUS AT PRAGUE
UNIVERSITY IN PRE-HUSSITE ERA I:
COMMENTARY TRADITION ON ARISTOTLE'S
NICOMACHEAN ETHICS AND THE DEBATE ON
FELICITY FROM 1409**

MARTIN DEKARLI

Institut für Mittelalterforschung
Österreichische Akademie der Wissenschaften
Hollandstraße 11-13

A-1020 Wien

&

Fakulta filozofická
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62

500 03 Hradec Králové

Martin.Dekarli@oeaw.ac.at

ABSTRAKT

This essay provides a contextual reconstruction of Aristotle's ethical heritage at the University of Prague during late Middle Ages. The first part retraces the impact of the commentary tradition on *Nicomachean Ethics* within the milieu of the Prague Faculty of Arts between 1347/8 and 1409. Since the early years of the Prague University, the local didactic curriculum and discourse in ethics were intensely influenced by the teaching patterns as well as textbooks from the University of Paris, most of all by the commentary compiled by Jean Buridan (d. 1360/1361). However, we should also presuppose the impact of other expositions extant in manuscripts, such as those of Albert the Great (d. 1280), Thomas Aquinas (d. 1274), Robert Kilwardby (d. 1279), Henry of Friemar (the Elder, d. 1340), Peter of Aquila (d. 1361), Richard Kilvington (d. 1362) and Marsilius of Inghen (d. 1396). Eight genuine Prague commentaries of several different genres are preserved in manuscripts (from Oto of Werder, Henry Totting of Oyta, Bartholomew of Jaslo, Conrad of Steinsberg or Worms, Matthias of Lehnice, Peter of Wartenberg, John Arsen of Langenfeld and Peter of Przemysl). The second part of the paper presents an analysis of Jean Buridan's concept of felicity and its influence on the debate about true felicity between the Czech intellectuals Matthias of Knín (d. 1410) and Jan Hus (d. 1415), held during the quodlibetal disputation in early January 1409.*

* Text vznikl díky laskavé podpoře Grantové agentury České republiky (grant č. 17-08410Y).

I. ÚVOD

Patrně nejvýstižněji vyjádřil význam řeckého filosofa Aristotela pro celý středověký filosofický diskurs jeden z nejvýznamnějších renesančních básníků Dante Alighieri (+ 1321). V prvním zpěvu *Božské komedie* slavný italský básník sugestivně, procitnutí z hlubokého snu po přechodu řeky Acherón a setkání s antickým myslitelem ze Stageiry. Básnickými prostředky vyjadřuje centrální roli, ojedinělou autoritu i nesmírnou moc Aristotelových myšlenek nejenom v antické, nýbrž i ve středověké filosofické tradici.¹ V době, kdy Dante dokončil slavný olbrímí básnický epos, byl

latinský korpus Aristotelových děl více než šedesát pět let součástí středověkého filosofického diskursu. K žádné zásadní proměně nedošlo ani takřka o tři dekády později, poté co byla v roce 1347/1348 založena Karlova universita. V období před založením pražského intelektuálního centra i po něm patřily latinské překlady Aristotelových pojednání nadále do učebních sylabů všech evropských universit.²

K dominantnímu postavení antického velikána ve středověkém filosofickém myšlení napomohlo několik

1 Dante Alighieri 2009, s. 26/131–134, zevrubněji k Danteho vztahu k Aristotelovi srov. Minio-Paluello 1980, s. 61–80 a aktuálně Robiglio 2017.

2 K recepci Aristotela ve středověké filosofické tradici souhrnně stále Dod 1982, s. 45–79 (doplňky viz Brams 2003), k současnému stavu diskuse např. bibliografický přehled Arzen, Guldentops, Speer, Trizio, Wirmer 2007–2008, s. 31–42, 277–290 nebo Erismann 2016, s. 439–459.

překladatelských vln od druhé třetiny 12. století až po druhou třetinu 13. století, díky kterým došlo na latinském Západě k mohutnému rozšíření překladů Aristotelových pojednání. Latinsky myslící intelektuálové poznali zásluhou mnoha převodů – obzvláště z arabštiny – některé v západní filosofické tradici doposud zcela neznámé texty, zároveň též objevili rozsáhlé dědictví pozdně antické komentářové tradice.³ Po inkorporaci *corpus aristotelicum* do latinského filosofického diskursu a školní praxe započal proces rozvoje různých způsobů i žánrů výkladu do latiny přeložených, avšak obtížně srozumitelných pojednání, jejichž autor byl tvůrci středověkých komentářů pro hloubku svých myšlenek nazýván autoritativně Filosof.⁴ Základním nástrojem pro výuku praktické a morální filosofie na středověkých universitách v celé latinské Evropě byla Aristotelova *Etika Níkomachova*. Nejstarší známé latinské překlady, *Ethica vetus* a *Ethica nova*, jsou v současnosti připisovány Burgundiovi z Pisy (+ 1193) a vznikly někdy před rokem 1150, přičemž z deseti známých knih Aristotelova řeckého textu pokrývají pouze první tři. První verzi kompletního překladu všech deseti knih *Etiky Níkomachovy*, známou jako *recensio pura*, dokončil mezi roky

1246 až 1248 anglický filosof a teolog Robert Grosseteste (+ 1253). Bezesporu nejrozšířenější i nejpoužívanější latinský překlad, *recensio recognita*, který je ovšem revizí Grossetestovy verze, měl vytvořit po roce 1260 Vilém z Moerbeke a jako předlohy jej v komentářích využili např. Albert Veliký a Tomáš Akvinský i celá řada středověkých autorů.⁵

V následující studii se pokusíme ukázat na málo známé dědictví Aristotelova etického myšlení a dopady jeho účinku na artistické fakultě pražské předhusitské university v institucionálně-doktrinálním kontextu, zhruba v chronologickém rozmezí let 1347/8 až 1409. V první části stručně zmíníme nejvýznamnější institucionální faktory, jež zásadním způsobem formovaly studium etiky na pražské fakultě svobodných umění v pozdním středověku, konkrétně upozorníme na význam učebního kursu etiky v rámci studentského kurikula. Dále představíme známé výkladové vzory, jež ovládaly pražský etický diskurs zhruba do roku 1409, i provizorní soupis dochovaných pramenů. V druhé části budeme analyzovat koncepci štěstí významného pařížského nominalisty Jana Buridana (+ cca 1360/1361) a zrekonstruujeme pouze jednu dílčí kritickou reakci na Buridanovo pojetí v pražském intelektuálním prostředí, konkrétně si ukážeme hlavní kontury debaty o pravém štěstí vedené mezi Matějem z Knína (+ 1410) a Janem Husem (+ 1415) během kvodlibetní disputace z počátku ledna roku 1409. Studie se pokouší navázat na pionýrské soupisy

3 K významu vlivu arabských překladů v latinské filosofické tradici souhrnně srov. Burnett 2008, s. 1231–1237, k pozdně antické komentářové tradici a jejímu vlivu zvl. Sorabji 1990.

4 K diverzitě žánrů v rámci komentářové tradice Goulet-Cazé, Dorandí, Goulet, Hugonnard-Roche, le Boulluec, Ornato 2000 a k výkladům ke *corpus aristotelicum* zvl. Weijers 2011, s. 157–190.

5 Ke všem zmíněným překladům viz Arisoteles Latinus 1972–1974.

i dílčí sondy publikované zejména od sedmdesátých let 20. století až po současnost.⁶ Cílem je podat jedno provizorní tematické zpracování rozsáhle dochovaného fondu akademické orality pražské fakulty svobodných umění, zejména pak poukázat na z historické paměti vytěsněnou intelektuální tradici předhusitské university.

II. INSTITUCIONÁLNĚ-DOKTRINÁLNÍ KONTEXT VÝUKY ETIKY NA PRAŽSKÉ PŘEDHUSITSKÉ FAKULTĚ SVOBODNÝCH UMĚNÍ A LOKÁLNÍ KOMENTÁŘOVÁ TRADICE K ETICE NÍKOMACHOVĚ

Hlavním kanonizovaným textem pražského etického diskursu, s nímž se musely seznámit všechny generace studentů artistické fakulty po jejím založení, byla samozřejmě Aristotelova *Etika Níkomachova*. Již pařížská statuta z 19. března 1255 předepisovala minimální dobu studia Stageiritova etického pojednání na fakultě svobodných umění a pařížským vzorem se patrně řídila i statuta pražské artistické fakulty.⁷ Zásluhou fragmentárně dochované nejstarší redakce statut z konce šedesátých let 14. století disponujeme značně neúplnými záznamy

o institucionálním charakteru výuky morální filosofie. I přes značné mezery v pramenné základně však dostupné fragmenty vydávají jasné svědectví o způsobu výuky praktické filosofie, která vykristalizovala postupně v průběhu prvních dvou desetiletí od založení pražského universitního centra.

Dílčí články statut předepisovaly poplatek (*pastum*) za povinnou dobu návštěvy kursu s četbou i výkladem Aristotelovy *Etiky Níkomachovy*, jenž se pohyboval – za lekci trvající půl až tři čtvrtě roku – v rozmezí šesti až devíti florinů.⁸ Celkově lekce z etiky, které byly společně s *Politikou* a *Ekonomikou* součástí rámcového kursu o morální či praktické filosofii, tvořily dohromady s ostatními předepsanými výklady minimálně 17 % a maximálně 21 % celkového studijního kurikula. Po fyzice a logice byla praktická filosofie třetím nejvýznamnějším kursem celého učebního cyklu pražské artistické fakulty.⁹ Existují však jiné záznamy z fakultních statut, které jsou důležité ze zcela jiného hlediska. Vydávají unikátní svědectví o učitelské praxi na pražské fakultě svobodných umění. Podle dvou dochovaných článků statut měli mistři při výuce a během školních výkladů užívat osvědčené příručky slavných mistrů používané na universitách v Paříži či Oxfordu. Během studentských lekcí si pražští mistři pověření výukou patrně často vypomáhali zkracováním kvestií

6 K jednomu z prvních náčrtů pokoušejících se navázat na práce Martina Grabmanna nebo Konstantyho Michalského např. Holinka 1943, s. 72–81, k pozdějším programovým esejům Korolec 1975, s. 31–51 a Herold 1978, s. 41–58 (na další relevantní studie i soupisy bude průběžně odkazováno v dílčích partiích studie), k úkolům současného výzkumu Šmahel 2016a, s. 41–42.

7 K pařížskému etickému kursu zejména Kažuža 2006, s. 147–182, k pražským statutům srov. Šmahel 2016a, s. 43–61 a Šmahel 2016a, s. 303–325.

8 *MHUP* I/1, s. 76 (záznam z roku 1366), 82 (zápis z 13. 7. 1370).

9 Ke schématu všech povinných lekcí na pražské fakultě svobodných umění s výpočtem studentského cyklu viz Šmahel 2016a, s. 249–251.

z komentářů Jana Buridana i jiných mistrů. V roce 1370 byl proto vydán zákaz přejímat zkrácené otázky – *accurtata* či *puncta* –, pokud byly zkrácené někým jiným a pokud je přednášející nebyl ochoten akceptovat jako své vlastní.¹⁰ Z materiálu, který je edičně dostupný, lze usuzovat (a vše prozatím tomu nasvědčuje), že v lekcích ke *corpus aristotelicum* sloužily výklady Jana Buridana jako vzory, na jejichž základě pražští mistři přednášeli příslušné školní lekce. Takovouto podobu má např. komentář ve formě otázek spolu s částečně dochovanou zkrácenou formou *puncta* (pouze pro první knihu) k Aristotelově *Fyzice* s marginálními glosami polského mistra Jana Isnera (+ 1411) z období kolem roku 1376. Dochovaný text nám vydává ojedinělé svědectví nejenom o učitelské činnosti tohoto intelektuála patřícího do polského universitního národa, nýbrž i o podobách výuky na pražské fakultě svobodných umění.¹¹ Na základě v současnosti zpracovaného rukopisného materiálu i dostupných edic se předpokládá, že od založení university v roce 1347/1348 až do přelomového roku 1409 byla pražská fakulta svobodných umění doslova baštou pařížského nominalismu.¹² Přestože byl vliv

Buridanova myšlení v daném období nepochybně velmi silný, není v současnosti pro postižení doktrinárního charakteru pražského nominalistického myšlení v poslední třetině 14. století až první dekádě 15. století zcela přesné užití velmi vágních pojmů jako „pražský buridanismus“, případně též „pražská buridanovská škola“.¹³ Řada dřívějších i některých současných pokusů o všeobecné určení charakteru pražského nominalistického myšlení v poslední třetině 14. století byla učiněna pomocí analogie na základě vývoje – zejména přírodní filosofie – na krakovské universitě v 15. století, obzvláště pod vlivem předního polského znalce pozdně středověké filosofie Mieczysława Markowského.¹⁴ Ovšem současné výzkumy i nové kritické edice za poslední více než čtyři dekády zcela nabouraly paradigma o doktrinární homogenitě, a dokonce i o existenci tzv. Buridanovy školy (obecně se pod tento pojem sdružovali myslitelé jako Jan Buridan, Albert Saský, Mikuláš Oresme a Marsilius z Inghenu).¹⁵

Co dnes víme nepochybně, je to, že zcela prokazatelně vedle znalosti Aristotelova díla existovala v Praze povinnost seznámit se během lekcí z etiky s komentáři ve formě otázek (*quaestiones*) podle

10 Pro užívání výkladů slavných mistrů z Oxfordu a Paříže při výuce srov. *MHUP I/1*, s. 13–14 (zápis z 20. 4. 1367), pro zkrácené otázky Jana Buridana i jiných mistrů viz *MHUP I/1*, s. 82 (zápis z 13. 7. 1370).

11 Nowak 1996, s. xxxiii–xxxiv (datace), xxxv–xxxviii (úzká návaznost na Buridanův komentář), s. 59–66 (text zkrácené podoby *puncta* první knihy).

12 Dva souhrnné pokusy o shrnutí dějin působení Buridanových výkladů v universitních centrech v geografickém

prostoru střední Evropy viz Markowski 1984, s. 149–163 a Michael 1985, Bd. 1, s. 321–389 (k významu pražské artistické fakulty a k její roli v procesu transmise textů do celé střední Evropy zvl. s. 332–340).

13 Naposledy např. Šmahel 2016a, s. 29, 40.

14 Markowski 1971 a zejména aktuální německá verze Markowski 2012a.

15 Zejména zásadní studie Thijssen 2004.

pařížského vzoru textu Jana Buridana či též ve formě výkladu (*expositio*) jiných myslitelů, více než pravděpodobně také s celou řadou jiných komentářů v podobě lektury, rozdělené na jednotlivé traktáty a přejímající dílčí lemmata latinské předlohy Aristotelova textu. Formu jednoduchého shrnujícího komentáře (*translatio*) pro elementární začátečnické lekce máme prozatím doloženou pouze pro studentský kurs logiky, konkrétně k souboru logických pojednání *ars vetus* (tedy k Porfýriovu *Isagogé*, Aristotelovým *Kategoriím* a spisu *O vyjadřování*).¹⁶

Dochovala se nám celá řada významných kodexů z lekcí k praktické a morální filosofii, díky nimž máme dnes poměrně jasné představy o podobě i o dílčích konturách etického diskursu na pražské artistické fakultě, oproti např. několika málo dostupným i známým komentářům k Aristotelově *Politice*. Textový materiál můžeme rozdělit zhruba do čtyř skupin či textových polí. Z prvního textového pole máme dnes k dispozici výklady s Aristotelovým textem minimálně ve dvou podobách.¹⁷ Do druhé skupiny náleží komentáře v podobě otázek pařížského nominalisty Jana Buridana. Právě ony byly nejčastěji využívány během pražských lekcí praktické filosofie. V současnosti známe

minimálně šest Buridanových komentářů k *Etice Níkomachově* spjatých přímo s pražským intelektuálním prostředím.¹⁸ Třetí poměrně početnou skupinu tvoří další výklady celé řady významných mistrů vrcholného a pozdního středověku. V pražském intelektuálním prostředí musíme jednoznačně počítat s vlivem komentáře k Aristotelově *Etice Níkomachově* Tomáše Akvinského (* 1277) nebo anglického dominikána Roberta Kilwardbyho (* 1279), dále též německého augustiniána eremity Jindřicha z Friemaru st. (* 1340), případně františkána Petra z Aquily (* 1361) či prominentního mertoriána Richarda Kilvingtona (* 1362), rovněž i s komentářem významného nominalistického pařížského a později heidelberského profesora Marsilia z Inghenu (* 1396) a více než pravděpodobně taktéž s výkladem Alberta Velikého (* 1280).¹⁹ Jako

16 Heinrich Totting von Oyta 2015, s. 35–72.

17 Z výkladů obsahujících i Aristotelův text je možné zmínit např. ve Vídni dochovaný anonymní *Expositio I–X*, k tomuto kodexu podrobněji viz Markowski 1985, s. 129, 263 (text s výkladem byl zapsán v Praze v roce 1385), nebo text s marginálními glosami viz *EN cum expositione marginali* (srov. Markowski 1995, s. 243).

18 V pražských rukopisných sbírkách jsou dochovány dva kodexy (kompletní komentář Buridanus, V.B.24 pocházející z roku 1393 a neúplný Buridanus, V.A.25 vrozený do druhé poloviny 14. až do 15. století, k oběma rukopisům podrobněji viz Korolec 1977b, s. 36–37), jeden taktéž kompletní komentář je v rakouském Melku (Buridanus, 48, B.12 datovaný do roku 1382, srov. Markowski 2008, s. 84–85, 207), dále jeden kompletní vídeňský kodex (Buridanus, 5431 z přelomu 14. a 15. století, viz Markowski 1985, s. 120–121, 263), jeden kompletní a ještě fragmentární rukopis z Krakova (Buridanus, 658 – datace cca 1390, fragment Buridanus, 744; srov. *Catalogus codicum* Vol. IV, s. 420–422 a *Catalogus codicum* Vol. IV, s. 279–281).

19 Nástin komentářové tradice k *Etice Níkomachově* ve 13. až 14. století podává Markowski 1993, s. 15–30. K dílčím podrobnostem komentářů všech zmíněných mistrů srov. Korolec 1977a, s. 133–134, 145–147 a Korolec 1977b, s. 14, 16–17, 76,

čtvrtá skupina je v rukopisné tradici zastoupena skupina výkladů vzniklých v prostředí pražské nominalistické *schola communis*.²⁰ K dispozici máme hned několik autentických komentářů, jež se nám dochovaly v rukopisných sbírkách ve střední Evropě.

Nejstarší známý pražský výklad *Etiky Níkomachovy*, dochovaný bohužel pouze ve formě fragmentu (komentuje pouze pátou až desátou knihu), pochází z roku 1366 a je autorsky připisován Otovi z Werdenu (* po 1367).²¹ Oto náležel do skupinky zhruba deseti mistrů regentů, kteří stáli u založení Karlovy koleje v roce 1366 a zasloužili se o pozdější mohutný rozkvět pražské nominalistické *schola communis*. Vedle několika prvních kolegiátů, např. Heřmana z Winterswicu, Fridmana z Prahy, Wikbolda Stutteho z Osnabrücku či Jenka Václavova z Prahy i dalších, započal i Oto intelektuální kariéru na erfurtském *studium generale*, kde měl někdy v padesátých letech diskutovat s Timonem Židem (Themon Judeus či Themo Judei de Monasterio, * 1360) o pohybech nebeských těles či sfér, ale již počátkem šedesátých let 14. století neodolal vábení prebend i vidině plnohodnotných akademických titulů a přesunul se z Erfurtu do Prahy. Více než pravděpodobně i Jindřich Totting z Oyty

(* 1397), jeden z faktických zakladatelů pražské nominalistické *schola communis*, během působení v úřadě mistra regenta na pražské artistické fakultě dokončil snad koncem šedesátých let 14. století výklad Stageiritova etického textu, a to ve formě *translatio*. Úkolem dalšího výzkumu bude určit význam tohoto komentáře pro pražské intelektuální prostředí, jehož vliv se prozatím zdá být velmi marginální.²² Z dílčích interpretačních závěrů vše prozatím nasvědčuje tomu, že Jindřichův výklad – z formálního i metodologického hlediska – se neodlišuje od doposud známých pražských či krakovských výkladů inklinujících k pařížskému vzoru v podobě komentáře Jana Buridana. Některé dochované rukopisy se Stageiritovým textem spolu s výkladem Tomáše Akvinského i s řadou marginálních glos a dílčí kvestie ovlivněné Janem Buridanem z krakovských rukopisných sbírek naznačují, že komentář k *Etice Níkomachově* dokončil v průběhu studia na pražské universitě v první polovině osmdesátých let 14. století i polský mistr Bartoloměj z Jasła (* cca 1406/1407).²³ Zcela překvapivě

84, dále Markowski 1985, s. 123, 263 nebo Markowski 1995, s. 233–234.

20 Stručný pokus o genealogii pražské nominalistické školy viz Dekarli 2015, s. 53–70.

21 Otho de Werden, podrobnosti viz Markowski 2012b, s. 117, 238 (text ve formě *reportatio* byl dokončen v Praze 24. 8. 1366). K Otově biografii i k dochovanému rukopisnému dílu srov. Lorenz 1989, s. 281–287 (sopis děl bohužel neřegistruje výklad *Etiky Níkomachovy*).

22 Henricus Totting de Oyta (bohužel se dochoval nekompletní výklad pouze do šesté knihy), základní informace o kodexu viz Weijers 2001, s. 72, k Jindřichovu komentáři velmi stručně Korolec 1970, s. 45–47. V odborné diskusi nepanuje jednoznačná shoda na tom, jakou roli sehrály Jindřichovy komentáře ve formě *translationes* v pražském prostředí. Např. Christoph Flüeler uznává, že Totting vytvořil v Praze komentář k Aristotelově *Politice*, vyslovuje však pouze domněnku o jeho možném vlivu na pražské universitě (srov. Flüeler 1992, s. 32–33).

23 Korolec 1974, s. 117–118 se všemi odkazy na dochované krakovské rukopisy.

disponujeme dvěma dalšími unikátními etickými výklady z osmé dekády 14. století. Z druhé poloviny osmdesátých let pochází pražský komentář k *Etice Níkomachově* ve formě otázek od nominalistického mistra Konráda ze Steynsbergu či z Wormsu (Conradus Wernerii de Steynsberg alias de Wormacia, * 1392).²⁴ Bavorský mistr byl aktivní v Praze zejména v sedmdesátých letech a koncem osmdesátých let odešel do Heidelbergu, kde se stal dokonce rektorem university a o něco později zde získal i bakalareát z teologie. O vlivu Konrádova komentáře ať již v Praze, či v Heidelbergu nemáme prozatím bohužel žádné doklady. Během pražského pobytu v druhé polovině osmdesátých let 14. století dokončil rozsáhlý výklad, či přesněji lekturu textu *Etiky Níkomachovy* i polský mistr Matěj z Lehnice (* cca 1413).²⁵ Intelektuál polského původu v závěru výkladu explicitně přiznává, že se v lektuře nechal úzce vést komentářem augustiniána eremity Jindřicha z Friemaru st.²⁶ Vše nasvědčuje tomu, že Matěj do kvestií vlastního výkladu převzal celou řadu

partií z Jindřichova komentáře. V samotném závěru skromně uvádí, že podle schopnosti svého intelektu (*secundum facultatem mei intellectus*) výklad jednou rozšířil, někdy trochu zkrátil (*quandoque addidi, quandoque modicum diminui*), ovšem sám oproti Jindřichovi hojněji rozvinul (*ipso largiter solvente*) problematiku dokonalosti blažených (*perfectio beatorum*).²⁷ Kopii krátkého komentáře k *Etice Níkomachově* polského mistra Jana z Kreuzburgu (Johannes de Cruczenburg, * 1436) si v Praze pro vlastní potřebu, či možná spíše pro studijní účely opsal někdy před koncem 14. století původem polský jurista i kazatel Petr z Wartenbergu (* cca 1401).²⁸ Rozsáhlý komentář a kompletní lekturu všech deseti knih *Etiky Níkomachovy* dokončil v Praze pravděpodobně na přelomu 14. a 15. století i Jan Arsen z Langefeldu (* snad po 1404), další z řady myslitelů inklinujících k doktrinálnímu paradigmatu pražské nominalistické školy.²⁹ Bavorský mistr je známý jako jeden z velmi aktivních odpůrců českých realistů. Někdy v průběhu devadesátých let 14. století nepřímo polemizoval s názory na ideje zakladatele teologie české

24 Conradus de Steynsberg (datovatelný do let 1386–1387), detailní informace ke kodexu viz Markowski 1981, s. 112, 150. Ke Konrádově osobnosti stručně Tříška 1981, s. 83.

25 Matthias de Legnicz (výklad byl dokončen v roce 1386), zevrubně informace o kodexu podává Korolec 1977b, s. 73 a Korolec 1967, s. 38–50, Matějova stručná biografie viz Tříška 1981, s. 364.

26 K osobnosti Jindřicha z Friemaru st. a ke smíšené podobě (kombinace *modo expositionis* a *modo quaestionum*) jeho komentáře k *Etice Níkomachově*, ovlivněného silně výkladem Stageiritova textu od Alberta Velikého a Eustratia z Nikaie, kriticky i Tomášem Akvinským, zevrubněji Stroick 1954, s. 2–27, 56–59, 90–92.

27 Mathias de Legnica, fol. 193v (podle Jindřicha z Friemaru st. má na blaženost člověka vliv božská příčina, zároveň však připouští význam kontingentních lidských příčin ve smyslu nahodilosti lidského chování).

28 Stručně o tomto komentáři viz Markowski 1993, s. 25–26 (výklad označuje jako *Commentum Ethicorum*), k oběma mistrům více Tříška 1981, s. 232, 466.

29 Johannes Arzen de Langenvelt (jde o reportaci Konráda Töppliniho z Gery pocházející z přelomu 14. a 15. století), podrobnosti o kodexu viz Markowski, Wtodek 1974, s. 76–77.

reformace Matěje z Janova (+ 1393).³⁰ Arsenův prakový argument, jímž vyvrátil platnost Matějova metafyzického aspektu konceptu obecného, hlavního pravidla (*regula generalis, principalis*), přispěl bezpochyby k tomu, že o něco mladší čeští reformně ladění intelektuálové aktivní v průběhu devadesátých let 14. století byli donuceni tento teoretický princip opustit a nemohli jej využít pro legitimizaci všeobecně nápravných snah. Bavorský akademik přispěl nepochybně k tomu, že nejmladší generace českých reformistů aktivních od počátku 15. století byla donucena hledat jiný teoretický základ reformní agitace. Díky transformivní recepci traktátů anglického teologa a filosofa Jana Wyclifa (+ 1384) našla nový teoretický princip reformních snah – koncept Kristova a božího zákona (*lex Christi, lex dei*).³¹ Ovšem na konci devadesátých let 14. století zasáhl Arsen během kvodlibetní disputace naplno do pražského sporu o *universalia realia*. V *quaestio principalis* napadl pojetí numerického vztahu mezi jednotlivinami a obecninami Jana Wyclifa, detailně traktované ve dvou jeho pojednáních o obecninách (v *Purgans errores circa universalia in communi* a v *Tractatus de universalibus*).³² Pravděpodobně ze stejného období (či možná o něco málo pozdější doby) pochází i Arsenova lektura Stageiritova etického pojednání. Podle předběžných závěrů Mieczysława Markowského nese výklad bavorského mistra

silné stopy vlivu komentáře k *Etice Níkomachově* anglického filosofa Waltera Burleyho (+ 1344/1345).³³ S pražským intelektuálním prostředím je nepřímou spjat i komentář ke Stageiritovu textu nominalistického mistra Petra z Přemyslawy (+ 1433), který před prosazením Dekretu kutnohorského patřil do universitní kongregace saského národa.³⁴ Petr začal pracovat na komentáři snad již v Praze někdy na počátku 15. století, ovšem dokončil jej až o dvě dekády později v Erfurtu. Z formálního i doktrinnálního hlediska má být etický výklad saského mistra silně ovlivněn komentářem Jana Buridana.

Prozatím jsme daleko od toho, určit konkrétní podobu pražských *disputata Ethicorum* a úkolem dalšího výzkumu bude prokázat existenci kanonizovaného schématu pražských lekcí z etiky, jež slučují dohromady např. některé kwestie z výkladů Jana Buridana, Marsilia z Inghenu či jiných autorů.³⁵ Podobných vzorů a cvičení k *Etice Níkomachově* se hojně užívalo na krakovské universitě v průběhu

30 Rozbor argumentace viz Dekarli 2014, s. 35–53.

31 Dekarli 2013, s. 39–58.

32 K Arsenovým polemikám stručně Šmahel 2007, s. 336–358.

33 Markowski 1993, s. 23.

34 Petrus de Prenslavia, podrobně informace s rozpisem kwestii podle jednotlivých knih podává Markowski 2007b, s. 116–118, 308 a Markowski 2007a, s. 205–216.

35 Jedná se o tezi Jerzyho Bartłomieje Korolce (srov. Korolec 1970, s. 35–48, dále Korolec 1974, s. 109–140, rovněž Korolec 1973, s. 26–30 a nakonec Korolec 2006, s. 190) týkající se krakovských *disputata Ethicorum* a jejich pražského vzoru (dochovaných snad v rukopisech *Quaestiones super I–X*, dále možná ve fragmentech *Quaestiones secundum Buridanum in III* nebo v *Quaestiones secundum Buridanum abbreviatae*, případně též *Quaestiones Pragenses*), jejíž platnost a obsahovou strukturu však bude nutné v budoucnu nově přezkoumat.

15. století. K dispozici je v současnosti hned několik jejich dochovaných verzí v různých stadiích redakce, např. první obsahuje kompilát kvestií z Buridanova a Marsiliova komentáře, druhá je brikoláží poskládanou z otázek z Buridanova komentáře spojených dohromady s výkladem Geralda Odonis a s některými partiemi ze *Summa theologiae* Tomáše Akvinského.³⁶ Budoucí analýzy budou muset přihlídnout i k textovým transmisím a širšímu vývoji v ostatních universitních centrech ve střední Evropě v pozdním středověku. Vývoj etického diskursu na pražské universitě v druhé polovině 14. a na počátku 15. století, silně ovlivněný Buridanovým intelektuálním dědictvím, stál nepochybně v pozadí budoucího rozmachu i expanze studia *Etiky Níkomachovy* nejenom na krakovské universitě, nýbrž bezpochyby taktéž i ve Vídni.³⁷

III. POJETÍ ŠTĚSTÍ PODLE JANA BURIDANA A DEBATA O PRAVÉM ŠTĚSTÍ MATĚJE Z KNÍNA S JANEM HUSEM Z KVODLIBETNÍ DISPUTACE V LEDNU 1409

Stručná rekonstrukce institucionálních faktorů, které podstatným způsobem

ovlivnily podobu pražské komentářové tradice k Aristotelově *Etice Níkomachově*, včetně představení výkladových vzorů i provizorního soupisu dochovaných pramenů, poukázala na jednu významnou skutečnost. Vše nasvědčuje tomu, že názory vlivného pařížského nominalisty Jana Buridana zcela dominovaly lokálnímu etickému diskursu během poslední třetiny 14. století i během první dekády 15. století, např. i v debatách o problematice štěstí vedených v rámci komentářové tradice ke Stageiritovu pojednání,³⁸ přičemž dopady jejich účinku je možné prokazatelně doložit i v rozpravách vedených v rámci kvodlibetních disputací. V průběhu takřka každoročně konaných výročních kvodlibetů, v Praze vždy na počátku ledna za účasti valné většiny universitánů, trvaly obsáhle formalizované i ritualizované rozpravy několik dní. V jejich průběhu bylo možné debatovat v podstatě o čemkoliv (*de quodlibet*) – odtud jejich název kvodlibet čili o jakémkoliv problému. Z tohoto důvodu dochovaný textový materiál pokrývá celou škálu vědních disciplín, jako logiku, ontologii, přírodní filosofii, morální i politickou filosofii, dokonce astronomii nebo matematiku. Kvodlibetní rozpravy byly vhodnou příležitostí nejenom ke kritickému tříbení názorů či doktrinálních pozic, ale často i místem, odkud od řečnického pultu zaznívala nejenom interní akademická kritika, nýbrž často též veřejná kritika mířící za zdi poslucháren, burs a kolejí. Z třinácti známých pražských kvodlibetů, jež jsou doloženy z rozmezí let

36 Podobu druhé verze schématu má komentář k *Etice Níkomachově* polského mistra Pawła z Worczyna (Paulus de Worczin, † cca 1430), viz Rebeta 1970, s. 135–160, 217–230, 256–282. Paweł získal na pražské universitě v roce 1403 gradus bakaláře svobodných umění, v dalších letech se přes Lipsko (kde se stal mistrem) přesunul do Krakova (a zde získal gradus doktora teologie), srov. Tříška 1981, s. 440.

37 Obecně k recepci Buridanových etických výkladů srov. Michael 1992, s. 138–151. K vývoji etického diskursu na vídeňské universitě viz Flüeler 2004, s. 92–138, dílčí doplňky Müller 2006, s. 445–467, dále rovněž Flüeler 2008, s. 277–346.

38 Markowski 2005, s. 184–194.

1394 až 1417, máme dochováno kolem třinácti universitních kvestií tematizujících problematiku štěstí, případně úzce související blaženost.³⁹ Vzhledem k vymezeným mantinelům této studie si představíme pouze jeden z fragmentů debat o štěstí vedených na pražské artistické fakultě v období pozdního středověku. Nejprve stručně načrtne koncepci štěstí Jana Buridana, jež patrně v prostředí fakulty svobodných umění byla jednak jakýmsi doktrinálním měřítkem, zároveň však i terčem kritických výhrad některých pražských mistrů. Poté si představíme obsahovou strukturu rozpravy o štěstí vedené mezi českými mistry Matějem z Knína a Janem Husem během výroční kvodlibetní disputace na počátku ledna 1409.

Pro slavného pařížského nominalistu Jan Buridana je lidské štěstí (*felicitas humana*) jedním z významných neuralgických bodů jeho individualisticky chápáného pojetí etiky. V čem spočívá a co je podstatou lidského štěstí, pařížský mistr detailně analyzuje v několika kvestiích velmi vlivného komentáře k Aristotelově *Etice Níkomachově*.⁴⁰ Buridan se v analýze štěstí obezřetně vyhýbá teologickému diskursu a snaží se vymezit předmět, který zkoumá etika jakožto autonomní

disciplína. Upozorňuje, že podle teologů (*secundum theologos*) existují dva druhy štěstí. První je výsledkem odměny (*felicitas praemiatoria*), vylučuje všechno zlo, vinu i tresty a zahrnuje všechna dobra, díky nimž se člověk stává řádným (*homo dignus est*) a zcela blaženým (*omne complet gaudium*), ovšem člověk jej může dosáhnout až po smrti. Druhý způsob je výsledkem zásluh (*felicitas meritoria*), vylučuje pouze zlá provinění (*mala culpabilia*), nevyklučuje zlé tresty (*mala penalia*), přičemž tento druh je člověku dostupný v pozemském životě (*in hac vita*).⁴¹ O tomto štěstí hovoří Aristotelés, který jej popisuje jako konání podle ctnosti (*operacio secundum virtutem*), jež má nahodilou povahu a přísluší člověku do té míry, pokud žije. Slavný řecký filosof totiž nikdy nehovoří o štěstí po smrti či v budoucím životě (čili o blaženosti ve věčnosti) a je si vědom neúplného charakteru lidského štěstí, jež spojuje s lidským úsilím na tomto světě.⁴² Buridan se vědomě vyhýbá teologické problematice boží moci – pojmové asymetrii *potentia ordinata* a *potentia absoluta* –, obzvláště pak úvahám o teologické kategorii blaženosti, i když dobové diskuse vedené o obou problémech nepochybně velmi dobře znal. V rámci výkladu zůstává pevně na půdě filosofického diskursu. Vědomě v Aristotelových stopách tvrdí, že o štěstí hovoří filosofickým způsobem,

39 K pražským kvodlibetním disputacím souhrnně Kejř 1971, s. 115–169 (k jednotlivým dochovaným kvestiím) a dále zejména Šmahel 2016a, s. 326–371. Z širšího hlediska srov. Weijers 2013, s. 133–135, 171–175 nebo Novikoff 2014, s. 133–171.

40 Odkazujeme na jeden z pražských kodexů Buridanus, V.B.24 (rámcový přehled rukopisné tradice viz Michael 1985, Bd. 2, s. 824–863). Základní rozbor Buridanova pojetí štěstí srov. v Korolec 1973, s. 93–126, dále Biard 1998, s. 977–983.

41 Buridanus, V.B.24, lib. 1, q. 18, fol. 15va, k pojmové asymetrii *felicitas praemiatoria* a *felicitas meritoria* v pařížských teologických textech viz dále pozn. 52.

42 Buridanus, V.B.24, lib. 1, q. 18, fol. 15va–15vb, srov. Aristotelés, EN I,6,1098a15–17, k problematice štěstí v Aristotelově etice souhrnně např. Špinka 2014, s. 11–45 (zvl. s. 16).

co do dosažitelnosti v tomto životě a na základě přirozenosti i obecných podmínek lidského života v opozici vůči dobovým teologickým debatám.⁴³ Podobně jako jiný antický filosof, Seneca – jehož optikou čte pařížský mistr na mnoha místech Stageiritovo pojednání –, odmítá Buridan vidět příčinu štěstí ve vnějších dobrech (*bona exteriora*), např. v penězích, v počtách či v něčem podobně nahodilém a nedostatečném, co nemůže člověka plně uspokojit. Štěstí je totiž podle názoru pařížského mistra nejlepším lidským dobrem (*optimum est bonorum humanorum*) a posledním cílem (*ultimus finis*), spočívajícím v něm samotném. Nemá látkovou podobu ani nepochází z bohatství, snad kromě zdraví, o něž je třeba usilovat, protože zabezpečuje lidskou schopnost náležitého jednání, ovšem není cílem o sobě, ale pouze podmínkou štěstí.⁴⁴ Buridan také tvrdí, že štěstí je typem lidské aktivity, jež se děje při uskutečňování morálních rozhodnutí díky svobodné aktivitě vůle a podle rady rozumu. Lidské štěstí je individuálním cílem etického usilování každého člověka. Dosáhnout štěstí na tomto světě je pro člověka obtížné a je spojeno s překonáváním řady obtíží.⁴⁵

43 Buridanus, V.B.24, lib. 1, q. 17, fol. 15rb: „Quid ad nos de dei miraculis cum de natura loquimur? [...] <sc. nos> (sicut Aristoteles in hoc libro) philosophice loquimur de felicitate secundum quod est nobis acquisibilis in hac vita secundum nature et conditionis humane communem cursum.“

44 Buridanus, V.B.24, lib. 1, q. 8, fol. 6va–7rb. K Buridanovu způsobu komentování Aristotela a k užití Senecových listů komplexně Zupko 2012, s. 155–170.

45 Buridanus, V.B.24, lib. 1, q. 10, fol. 8ra–10ra.

Koncepce štěstí slavného pařížského nominalisty byla využita a stala se prokazatelně předmětem kritické diskuse během kvodlibetní disputace na počátku ledna 1409, jež je velmi úzce spojována s vydáním Dekretu kutnohorského 18. ledna téhož roku.⁴⁶ Do lednové série rozprav tahali čeští reformní intelektuálové v zápase o ideové dědictví Jana Wyclifa na pražské universitě za kratší nitky. Volba nového kvodlibetáře v druhé polovině června 1408, s dobrovolnou přihláškou Matěje z Knína, předznamenala změnu jejich strategie i novou taktiku na vnitřní universitní frontě. Mistři z českého universitního národa využili nabízené příležitosti v podobě volby důležité akademické funkce a z defenzivy přešli do ofenzivy, přičemž Matějovo přihlášení mělo jednoznačně provokativní i demonstrační ráz vůči ostatním mistrům ze tří universitních národů. Reformně ladění intelektuálové z českého universitního národa se na lednovou disputaci předem velmi dobře připravili a dopředu se domluvili na zřetelně antinomialistickém vyznění celého podniku. Součástí programu lednového disputačního happeningu byla i debata o podobě pravého štěstí vedená mezi kvodlibetářem Matějem z Knína a respondentem Janem Husem. Oba mistři byli mezi sebou více než pravděpodobně předem rámcově domluveni na průběhu dílčí rozpravy vzhledem k tomu, že mezi nimi existovaly velmi úzké osobní vztahy. Matěj byl

46 Pro průběh výročního disputačního aktu i pozdější dopad Dekretu kutnohorského se shrnutím dosavadních výsledků výzkumu srov. Šmahel 2016b, s. 35–44.

totiž přímo jedním z žáků Jana Husa, který jej 9. března 1399 promoval na bakaláře svobodných umění.⁴⁷

Kvodlibetář zadal respondentovi úkol, aby během rozpravy představil řešení otázky ve znění, *Zda je pravé štěstí stvořené rozumové bytosti dokonalým stavem seskupení všeho dobra*.⁴⁸ Matěj z Knína v přípravě kvestie k rozpravě proti sobě navzájem postavil dva odporující si názory autorit, jež předpokládaly dva možné způsoby řešení odpovědi na vznesenou otázku, negativní a pozitivní. Jako autoritu pro negativní řešení si mladý český mistr zvolil pasáž z Aristotelovy *Etiky Níkomachovy*, kde řecký filosof obsírně vysvětluje, že pravé štěstí spočívá v dokonalém konání podle nejlepší ctnosti a zároveň v dokonalém i nepřetržitém životě. Jako pozitivní autoritu pro řešení kvestie si mladý český mistr zvolil citát pozdně antického filosofa Boethia, který v jedné pasáži slavné *Filosofie utěšitelky* hovoří o pravém štěstí jako o stavu dovedeném k dokonalosti seskupením všeho dobra. Obě autoritativní aluze Knín prokazatelně převzal z dílčí kvestie Buridanova komentáře k *Etice Níkomachově*.⁴⁹ K negativnímu

návrhu řešení otázky doplnil ještě Matěj v návaznosti na Aristotela, že pokud pravé štěstí spočívá v konání, nemůže se jednat o dokonalý stav seskupení všeho dobra. A k pozitivnímu návrhu řešení nadto připojil, že pravé štěstí bývá někdy označováno i jako stav blaženosti. V hlavní partii přípravy si však kvodlibetář dal obzvláště záležet na rozpracování negativního řešení zvolené otázky z filosofického hlediska, přičemž navázal na Aristotela, přesněji na koncepci štěstí pařížského nominalisty Jana Buridana, a kritizoval teologický náhled na podstatu lidského štěstí. Knín nejprve upozornil, že pravé štěstí člověka, v podobě dokonalého stavu seskupení všeho dobra, nelze ztotožnit ani s formálním štěstím (*felicitas formalis*), ba ani dokonce s objektivním štěstím (*felicitas obiectiva*). Mladý český mistr s odvoláním na Aristotelův citát z *Etiky Níkomachovy* dále argumentoval, že pravé štěstí má být dokonalým konáním, a ne formálním štěstím spočívajícím v klidu či odpočinku oproštěném od pohybu nebo konání ani objektivním štěstím, jež je svrchovaným dobrem, tedy Bohem majícím autonomní intelekt i vůli, činnost a konání.⁵⁰

47 MHUP I/1, s. 339.

48 Matthias de Knin, s. 45/4–6: „Quaeritur, utrum vera felicitas creature rationalis sit status omnium bonorum agregacione perfectus.“

49 Matthias de Knin, s. 45/7–9, 13–15: „Arguitur, quod non, quia vera felicitas creature rationalis est operatio perfectissima secundum virtutem optimam in vita perfecta et continua, ut patet 1° Ethicorum. [...] In oppositum est venerabilis Boecius libro 3° De consolacione philosophie, prosa 2a dicens: ‚Liquet igitur beatitudine statur bonorum omnium agregacione perfectum, [...]‘,

srov. Buridanus, V.B.24, lib. 1, q. 18, fol. 15va–15vb: „Queritur, utrum homo possit dici vere felix in hac vita. Arguitur quod non, quia felicitas est status omnium bonorum aggregatione perfectus secundum Boetium, [...] Oppositum arguitur auctoritate Aristotelis, [...] dicere felicem secundum virtutem perfectam operantem [...]“, k citovaným partiím viz Aristotelés, *EN* I,6,1098a15–17 (latinsky *Auctoritates Aristotelis*, s. 233/22, k poměrně rozsáhlé bohémikální rukopisné tradici tohoto textu zvl. Jeaneau 2007, s. 199–201) a Boethius 1984, s. 38/9–10 (česky Boethius 1983, s. 83).

50 Matthias de Knin, s. 45/17–26.

Dříve než si zevrubně představíme kvodlibetářovo negativní i pozitivní řešení předložené otázky dotýkající se pravého štěstí, musíme vysvětlit, z jakého textu Matěj do své přípravy přebral pojmovou dvojici formální a objektivní štěstí, vůči které se posléze v negativní partii přípravy ostře vymezil. Jedná se o poměrně vlivnou pojmovou asymetrii, kterou nacházíme v řadě teologických textů pocházejících z prostředí pařížské university druhé poloviny 14. století, např. františkánského teologa Jana z Ripy, který komentoval *Sentence* Petra Lombardského někdy koncem padesátých let 14. století.⁵¹ Předem nemůžeme vyloučit ani možnost, že se mladý český mistr vymezil vůči františkánskému teologovi aktivnímu v Paříži, případně jiným dobovým teologům. Avšak je více než pravděpodobné, že Matěj znal zmíněné pojmy z jemu dostupnějších textů, konkrétně z pojednání významného českého pozdně středověkého teologa Stanislava ze Znojma (+ 1414). Od devadesátých let 14. století až do odpustkové aféry z druhé poloviny června roku 1412 patřil Stanislav k nejvlivnějším propagátorům učení Jana Wyclifa na pražské předhusitské universitě a vedle několika významných filosofických traktátů sepsal i několik důležitých morálně-teologických pojednání. Do této množiny textů náleží kupř. i jeho *Traktát o štěstí* (*Tractatus de felicitate*), jehož vznik je dnes kladen k roku 1400, dále též patrně o něco později zkompileovaná otázka o štěstí patřící snad do cyklu kvestií

z velmi fragmentárně dochovaného Stanislavova komentáře k *Sentencím*.⁵² Stanislav v traktátu o štěstí prezentoval nejenom vlastní názory na filosofickou antropologii a na několika místech analyzoval i způsoby, jakými může člověk dosáhnout blaženosti. Dílčí kvestie o štěstí obsahuje pouze hlavní linii názorů z pojednání o štěstí s několika málo dodatky. Důležité i podstatné je to, že český senior se již v úvodní partii svého traktátu o štěstí explicitně kriticky vymezil vůči koncepci štěstí Jana Buridana.⁵³ Stanislav – z teologických pozic vůči Buridanově filosofické perspektivě – ve svém traktátu rozlišuje dva druhy pravého štěstí člověka (*vera felicitas hominis*): objektivní štěstí, které je svrchovaným dobrem, totiž Bohem (*summum bonum, puta Deus*), a dále formální štěstí, které je pouze způsobem (*modus*) či jinak uspořádanou touhou (*amor ordinatus*) směřující jediné ke svrchovanému dobru. Stejnou pojmovou asymetrii hájí i ve speciální otázce o štěstí.⁵⁴ V rozsáhlém pojednání o štěstí dále

51 Johannes de Ripa 1961, q. 1, ar. 4, conc. 1, s. 264/16–17 nebo Johannes de Ripa 1964, ar. 1, s. 175/55nn.

52 Stanislaus de Znoyma 1974, s. 65–126 (k datici Spunar 1985, s. 293, dále Stanislaus de Znoyma 1997, s. ix–x) a Stanislaus de Znoyma, *UFPF*, fol. 148v–149v (srov. Sedlák 1915, s. 372–373 a Spunar 1985, s. 296).

53 Stanislaus de Znoyma 1974, s. 68/3–8. K Stanislavovým názorům na blaženost zvl. Sousedík 1972, s. 99–113.

54 Stanislaus de Znoyma 1974, s. 68/8–11 a Stanislaus de Znoyma, *UFPF*, fol. 148v–149r. Objektivní štěstí je – podle Stanislavova názoru – předmětem dokonalé uspokojujícím všechny lidské potřeby, tedy nejvyšší dobro, Bůh. Naopak formální štěstí je způsob, kterým si člověk objektivní štěstí (nejvyšší dobro, Boha) přisvojuje a díky němuž štěstí má, ba přímo jím i disponuje. Formální štěstí (substanciální složku šťastného člověka,

říká, že člověk může řádným uspořádáním svých vnitřních pochodů nabývat pouze formálního štěstí. Člověku má být Kristus základem (*fundamentum*) a vzorovou formou (*forma exemplaris*) k tomu, aby aktuálně konal ctnostné činy a rozvíjel své morální ctnosti. Analogickou argumentaci pak nacházíme i v o něco později vzniklé kvestii o štěstí.⁵⁵

Vraťme se ke kvodlibetářově přípravě k otázce o pravém štěstí z kvodlibetní disputace z počátku ledna 1409. Krátce načrtnuté názory na pravé štěstí Stanislava ze Znojma se staly naoko terčem kritiky mladého českého mistra. Matěj v negativním řešení kvestie

jejímiž vnějšími projevy jsou láska, radost atd.) popisuje český mistr jako nahlížení (*intelleccio*) nejvyššího dobra, tedy Boha, intelektem člověka, chápe jej jako jakousi substanciální entitu pronikající nejenom lidským intelektem, ale taktéž i samotnou podstatou člověka a zároveň je i doplňující. Jinak řečeno, formální štěstí je pro Stanislava jakousi formou, která je sama o sobě božstvím a na níž má šťastný člověk účast, přičemž díky této účasti přestává být tato forma v přesném smyslu Bohem a stává se podstatnou složkou člověka. Jako součást člověka však není něčím stvořeným, ale překračuje hranice kategorií, když jako forma existuje mezi Bohem a stvořenými věcmi. V blaženém člověku jsou spojeny lidská a božská podstata, přičemž ta lidská je odsunuta do pozadí a on sám je daleko více Bohem než člověkem (Stanislaus de Znojma 1974, s. 78/341–342 a 81/462–468). Stanislaus Sousedík v historické kontextualizaci Stanislavových názorů na štěstí prokázal některé paralely s názory Jindřicha z Gentu a dále zdůraznil vliv spisu *De similitudinibus* od Euadmera z Cantenbury na českého mistra; podrobněji Sousedík 1972, s. 99–104.

55 Stanislaus de Znojma 1974, s. 71/104–112 a Stanislaus de Znojma, *UFFP*, fol. 149r–149v.

odmítl uznat formální štěstí jakožto formálně jedno svrchované jsoucno (*ens summe unum formale*), které není dokonalým stavem seskupení všeho dobra. Poté odmítl i objektivní štěstí, svrchované dobro i jednotu v podobě samotného Boha, které nemůže být žádným dokonalým stavem seskupení všeho dobra vzhledem k ojedinelým božím vlastnostem (obzvláště k jeho jednotě). Pokud má být pravé štěstí dokonalým stavem seskupení všeho dobra, mělo by dle kvodlibetáře v sobě zahrnovat všechna dobra minulá, přítomná i budoucí. To je však podle Matějova mínění nemožné, protože některá dobra již dávno zanikla nebo byla zničena, např. při tajemném stvoření světa. A nikdo z lidí ani neví, jak se mohou dobra tohoto typu sdružovat dohromady. V negativním řešení pozice si Knín ještě vypomohl Boethiovou autoritou, konkrétně pasáží z *Filosofie utěšitelky* předcházející pozitivní citát použitý v úvodu přípravy. Pozdně antický filosof zde v hávu filosofie hovoří o tom, že pravé štěstí má být nejvyšším dobrem, které v sobě zahrnuje všechna ostatní dobra a jemuž kdyby něco chybělo, nebylo by nejvyšším dobrem. Pokud by nějaké dobro nebylo součástí nejvyššího dobra, pak by zde existovalo něco, po čem by mohl člověk toužit. Matěj ještě Boethiovo stanovisko doplnil o následující závěr. Jestliže pravé štěstí v sobě nezahrnuje všechna dobra minulá, přítomná, budoucí i možná, pak se nejedná o dobro samo o sobě dostačující (*bonum per se sufficientissimum*).⁵⁶

56 Matthias de Knin, s. 47/82 – 48/126 a Boethius 1984, s. 38/5–9 (Boethius 1983, s. 83).

V pozitivním návrhu řešení kvestie Knín uznal, že pravé štěstí člověka je dokonalým stavem seskupení všeho dobra. Pravé štěstí je podle něho co do podstaty dostatečné a nejlepší. Konkrétně se jedná o skutečně stálý a trvalý život člověka, který ze své podstaty vylučuje vady či zmatek i veškerou nedokonalost s utrpením zásluhou správného chápání intelektu a kázně vůle, protože pak je život naplňován možnostmi vyplývajícími z vlastní svrchovanosti. V závěru přípravy ještě mladý český mistr nadhodil tezi, že konečné štěstí člověka (*ultima felicitas hominis*) spočívá v jeho nejlepším konání.⁵⁷ Pozitivní částí ritualizované podoby rozpravy kvodlibetář připravil půdu pro vystoupení respondenta Jana Husa.

Největší z betlémských kazatelů vyšel v roli respondenta během vystoupení v disputaci při řešení Knínem zadané otázky z teologických pozic. Hus nejprve stručně zmínil některé názory na nepravou podobu štěstí, jež odvádějí mnoho lidí různými způsoby od jeho pravé podoby. Existují dle něho lidé, kteří se domnívají, že štěstí spočívá v bohatství, podle názoru dalších štěstí spočívá ve světských počtách, případně v královské světské vládě, ve světské slávě či v tělesné slasti, snad i v přátelství apod. Po všech zmíněných typech nepravého štěstí mnoho lidí toužebně dychtí. Mylně se ovšem domnívají, že by je námaha vynaložená v nejvyšší míře např. kvůli bohatství učinila šťastnými. Mnoho námahy kvůli bohatství podstupují leckterí lakomci, kteří jsou

dokonce i mezi kleriky. Ti však neznají Hospodinova slova o pravé blaženosti, známá ze Žalmů (Ž 143,15), a nedbají jich. Všichni zmínění lidé s falešnými názory na štěstí se nejenom v teoretické podobě odchyľují od pravé podoby štěstí, ale též v praktické rovině, tedy ve svém jednání, protože jejich rozum je doslova uspán bezuzdnými světskými afekty. Podle Husova názoru mají pak tito lidé uzavřený přístup k nahlédnutí svrchovaného dobra.⁵⁸ V řešení zadané otázky postupoval betlémský kazatel následujícím způsobem. Nejprve rozlišil dvě podoby pravého štěstí: objektivní (*felicitas obiectalis*) a formální (*felicitas formalis*). Objektivní štěstí – jako jedno, pravda, dobro, prosté nekonečno (*unum, verum, bonum, simpliciter infinitum*) – existuje podle Husova názoru v jistém vztahu k formálnímu štěstí, jímž míní stvořený předmět, přesněji racionální bytost (člověka). Vzájemný vztah obou typů pravého štěstí vysvětlil český reformní intelektuál na základě analogie ke světlu. Objektivní štěstí je podle jeho mínění prvním světlem (*lux prima*), účinnou i účelovou příčinou (*causa efficiens et finalis*). Formální štěstí je stvořeným světlem (*lumen creatum*). Objektivní štěstí jako první světlo zcela nasycuje předmět formálního štěstí, jímž je konkrétně paměť, intelekt a vůle člověka, tedy stvořená bytost obdařená intelektem. Každá stvořená rozumová bytost dychtí od přirozenosti po trvalém i ustavičném poznání objektivního štěstí, totiž po pocitu nejplnějšího těšení a nejmilejší radosti, aby mohla co

57 Matthias de Knin, s. 49/133–150.

58 Johannes Hus, s. 35/14 – 37/62.

nejvíce naplnit, ukojit a vykonat všechny své možnosti. Pokud člověk ve své paměti drží, v čistých myšlenkách intelektem nejbezpečněji nahlíží a miluje jedno, pravdu a dobro, které vládnu i řídí jeho vůli, pak se nachází v naprostém pokoji a svrchovaně naplňuje vše, co do svých možností i sil může. Formálně šťastným je pak podle českého reformního mistra ten, kdo v sobě jako v paprscích světla odráží plnost prvního světla, čímž následuje jeho plnost, radost i sytost.⁵⁹ Poté se Hus detailně zaměřil na analýzu formálního štěstí a rozlišil dva jeho typy – první, které je výsledkem zásluh (*meritoria*) v tomto životě; druhé, jež je výsledkem odměny (*praemioria*) v budoucím věčném životě a jež je skutečně dokonalé i zcela dostačující.⁶⁰ Oba typy formálního štěstí následně popsal a dále vysvětlil podstatné rozdíly mezi nimi. Formálnímu štěstí, které je výsledkem odměny, přísluší podle betlémského kazatele dostatečnost všeho dobra bez obtíží nebo dalších potřeb. Šťastný tímto způsobem je podle něho ten, kdo má všechno, cokoliv chce, a nechce nic zlého. Dosáhnout formálního štěstí, které je výsledkem odměny, mohou lidé během svého života prostřednictvím vzdalování se zlu a postupem k dobru. Ovšem během lidské pouti na tomto světě jde vždy o stav zprostředkovaný štěstím, jež je výsledkem zásluh. Naopak formální štěstí jako výsledek zásluh spočívá v uspořádané lásce k dobru (*amor ordinatus boni*), po všem dychtí a náleží stvořené racionální

bytosti v tomto pozemském životě jako její spravedlivý i vymezený nedostatek, aby mohla hledat to, co jí schází, tj. svrchované dobro, a toužit po něm. Pokud člověk podle českého reformního mistra nemiluje, či přímo nenávidí svrchované dobro nebo jiného člověka, případně pokud se lidé nenávidí navzájem, pak jsou nešťastní. Je to z toho důvodu, že nenávidí dílo stvořitele, které je svrchovaným dobrem.⁶¹

Jan Hus v universitní otázce o pravém štěstí je toho názoru, že existuje pravé štěstí člověka ve formě dokonalého seskupení všeho dobra. Jedná se o formální štěstí, které je výsledkem odměny v budoucím věčném životě – v návaznosti na Boethiův citát uvedený kvodlibetářem v přípravě jde o teologickou kategorii blaženosti –, je dokonalým stavem seskupení všeho dobra a má zcela dokonalou, svrchovaně dostatečnou podobu (mít všechno, cokoliv jedinec chce, a nechtít nic zlého). Jeho garantem je jedno, pravda, dobro, prosté nekonečno a stvořitel veškerenstva, Bůh. Uznává zároveň existenci štěstí, jež je výsledkem zásluh v tomto lidském životě, co v podobě uspořádané lásky k dobru dychtí, touží a hledá to, co člověku schází, tj. svrchované dobro, tedy Boha. Hus na položenou otázku kvodlibetáře, zdali pravé štěstí stvořené rozumové bytosti je dokonalým seskupením všeho dobra, odpovídá z teologických pozic jednoznačně kladně. Vypracované znění kvestie založil český reformní mistr na od Stanislava ze Znojma převzaté asymetrii formálního a objektivního štěstí,

59 Johannes Hus, s. 37/63 – 38/105.

60 Johannes Hus, s. 38/106–109.

61 Johannes Hus, s. 40/163 – 41/207.

z Jana Wyclifa dále použil např. charakteristiku objektivního štěstí (tzn. Boha) jako prvního světla, v modifikované podobě částečně využil i pasáže z Buridanova komentáře s rozlišením dvou druhů štěstí (štěstí, jež je výsledkem zásluh, a štěstí, které je výsledkem odměny).⁶² Podrobný popis dvou typů formálního štěstí nacházíme v pojednání o štěstí Husova učitele Stanislava ze Znojma, z jehož textu betlémský kazatel ve vypracovaném znění kvestie prokazatelně taktéž vyšel. Zájem váženého seniora českého universitního národa však v jeho traktátu nesměřoval – oproti Buridanovi – na lidské štěstí, nýbrž na teologickou kategorii blaženosti. Hus v pozitivní argumentaci otázky zohlednil výklad Buridanův i stručně načrtnuté názory na blaženost svého učitele Stanislava ze Znojma. Obojí pak začlenil do argumentační kostry vypracovaného řešení kvestie. První i druhý případ štěstí (výsledek zásluh a výsledek odměny) podřadil formálnímu štěstí. Zároveň se pokusil, na rozdíl od Stanislava a Buridana, propojit oba typy štěstí (pozemský charakter štěstí v tomto životě i blaženost v budoucím životě ve věčnosti), i když dal nakonec v řešení zadané otázky, stejně jako Stanislav (a pod

vlivem autoritativního citátu Boethia), jasnou přednost teologické kategorii blaženosti.

Disputace o pravém štěstí Matěje z Knína s Janem Husem během kvodlibetu z počátku roku 1409 proběhla s největší pravděpodobností v předem domluvené režii českých reformních mistrů. Kvodlibetář Knín se v průběhu debaty záměrně stylizoval do role toho, kdo obhajuje filosofickou koncepci štěstí pařížského nominalisty Jana Buridana, tedy doktrinní paradigma pražské nominalistické *schola communis* i lokální pozdně středověké komentářové tradice k Aristotelově *Etice Níkomachově*. Respondent Hus ve vypracované otázce prezentoval řešení s argumentací částečně navazující na Jana Wyclifa, zejména však na teologické názory na blaženost Stanislava ze Znojma. Z teologických pozic prezentoval komplexní řešení problematiky pravého štěstí zohledňující nejenom filosofický diskurs, ale taktéž teologický aspekt štěstí, blaženost. Debata českých mistrů byla nepochybně součástí značně stylizovaných rétorických představení i eskamotérských improvizací v dalších rozpravách a přispěla k vyostření antinominalistického průběhu celého disputačního klání. Diskuse obou intelektuálů je významným svědectvím debat o problematice štěstí vedených v pražské pozdně středověké intelektuální tradici, svědčí i o dopadech lokální komentářové tradice k Aristotelově *Etice Níkomachově* na rozpravy vedené během kvodlibetních disputací. Knínova diskuse s Husem o povaze pravého štěstí rovněž náleží do širšího kontextu debat vedených v komentářové tradici

62 K pojmovému rozlišení formálního a objektivního štěstí viz Stanislaus de Znojma 1974, s. 68/8–9 a Stanislaus de Znojma, *UFFP*, fol. 148v–149v, k Wyclifovi srov. Johannes Wyclif, *Tractatus de tempore*, fol. 326va: „Unde, sicut lux prima quae est dies mundi [...] ubique est lux inaccessibilis, quia Deus.“ (za poskytnutí materiálů se základní transkripcí traktátu děkuje Ivanu J. Müllerovi), k Buridanově distinkci srov. Buridanus, *V.B.24*, lib. 1, q. 18, fol. 15va.

k *Etice Níkomachově* i k *Sentencím Petra Lombardského*, které probíhaly již od 13. století. Vykladači obou textů čelili velmi obtížnému úkolu – najít soulad mezi Aristotelovým filosofickým pojetím štěstí a názory na blaženost křesťanské tradice.⁶³ Existovaly tři hlavní cesty řešení. Někteří myslitelé dali přednost výhradně Aristotelovu filosofickému pojetí štěstí, jiní se snažili harmonicky propojit filosofickou koncepci štěstí antického myslitele s křesťanskými teologickými názory na blaženost (obzvláště s pojetím Aurelia Augustina) a někteří akcentovali pouze teologickou kategorii blaženosti. —

63 Náčrt debat o štěstí ve středověku podává Celano 2011, s. 449–454.

ZKRATKY

APH (= MK)

Archiv Pražského hradu (= Metropolitní kapitula)

Auctoritates Aristotelis

Anonymus (1974). *Les Auctoritates Aristotelis, Un florilège médiéval* (ed. J. Hamesse). Louvain-Paris: Publications Universitaires-Béatrice-Nauwelaerts.

BB

Bibliothek des Benediktinerstiftes

BJ

Biblioteka Jagiellońska

Buridanus, 48, B.12

Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Melk, BB, 48, B.12, fol. 2ra–246rb.

Buridanus, 658

Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicae Aristotelis*. Kraków, BJ 658, fol. 2ra–332vb.

Buridanus, 744

Johannes Buridanus. *Quaestiones super libris VI–IX Ethicae Nicomacheae Aristotelis*. Kraków, BJ 744, fol. 1r–100r.

Buridanus, 5431

Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Wien, ÖNB 5431, fol. 1r–291vb.

Buridanus, V.A.25

Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–IX libros Ethicorum Aristotelis*. Praha, NK ČR, V.A.25, fol. 1a–222vb.

Buridanus, V.B.24

Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Praha, NK ČR, V.B.24, fol. 1a–218vb.

Catalogus codicum Vol. IV

Catalogus codicum manuscriptorium medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, Vol. IV.

Catalogus codicum Vol. V

Catalogus codicum manuscriptorium medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, Vol. V.

Commentum Ethicorum

Commentum Ethicorum bonum reportatum Prage a Petro Vartenberg. Wrocław, UB, IV Q 51, fol. 1r–21r.

Conradus de Steynsberg

Conradus de Steynsberg alias de Wormacia. Quaestiones disputatae super I–IV libros Ethicorum Aristotelis. München, UB, 568a, fol. 2ra–69vb.

EN

Ethica Nicomachea

EN cum expositione marginali

Aristoteles Latinus. Ethica Nicomachea cum expositione marginali. Praha, APH (= MK), L.46/2, fol. 1–66r.

Expositio I–X

Anonymus. Expositio I–X librorum Ethicorum Aristotelis cum textu. Wien, ÖNB 5431, fol. 1r–112v.

HAB

Herzog August Bibliothek

Henricus Totting de Oyta

Henricus Totting de Oyta. Translatio super libros Ethicorum. Leipzig, UB 1413, fol. 172r–202r.

Johannes Arzen de Langenvelt

Johannes Arzen de Langenvelt. Lectura super I–X libros Ethicae Aristotelis. Kraków, BJ, 1899, fol. 1r–165r.

Johannes Wyclif, Tractatus de tempore

Johannes Wyclif. Tractatus de tempore. Licoln, Cathedral Chapter Library, C.I.15, fol. 325ra–339va.

Johannes Hus

Johannes Hus. Quaestio de vera felicitate. In: J. Kejř (ed.), Magistri Iohannis Hus Questiones. Turnhout: Brepols, 2004, s. 35–41.

Matthias de Knin

Matthias de Knin. Theses questionis de vera felicitate. In: J. Kejř (ed.), Magistri Iohannis Hus Questiones. Turnhout: Brepols, 2004, s. 45–49.

Matthias de Legnicz

Matthias de Legnicz. Lectura summae I–X librorum Ethicorum Henrici de Alemania cum lectura Magistri Matthiae de Legnicz. Praha, NK, X.F.15, fol. 1r–193v.

MHUP

Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandee Pragensis

NK ČR

Národní knihovna České republiky

Otho de Werden

Otho de Werden. Expositio V–X librorum Ethicae Nicomacheae Aristotelis. Leipzig, UB 1398, fol. 76r–81rb.

ÖNB

Österreichische National Bibliothek

Petrus de Prenslavia

Petrus de Prenslavia. Quaestiones dispustatae super I–X libros Ethicorum Aristotelis. Wolfenbüttel, HAB, Clquelf-nov 805, fol. 161ra–291va.

Quaestiones Pragenses

Anonymus. Quaestiones Pragenses (?) in I–IX libros Ethicae Aristotelis. Kraków, BJ, 2643, fol. 3r–86v.

Quaestiones super I–X

Anonymus. Quaestiones super I–X libros Ethicorum Aristotelis. Praha, APH (= MK), C.52, fol. 229r–286v.

Quaestiones secundum Buridanum abbreviatae

Anonymus. Quaestiones secundum Johannem Buridanum abbreviatae in I–V libros Ethicae Aristotelis. Kraków, BJ, 718, fol. 1ra–46ra.

Quaestiones secundum Buridanum in III

Anonymus. Quaestiones secundum Johannem Buridanum in III librum Ethicae Aristotelis. Kraków, BJ, 704, fol. 107ra–107rb.

Stanislaus de Znoyma, UFFP

Stanislaus de Znoyma. Utrum felicitas formaliter plene sacians hominem sit bonitas accidentalis eiusdem. Praha, NK ČR, V.H.27, fol. 148v–153v.

BIBLIOGRAFIE

- Anonymus. *Expositio I–X librorum Ethicorum Aristotelis cum textu*. Wien, ÖNB 5431, fol. 1r–112v.
- Anonymus (1974). *Les Auctoritates Aristotelis, Un florilège médiéval* (ed. J. Hamesse). Louvain-Paris: Publications Universitaires-Béatrice-Nauwelaerts.
- Anonymus. *Quaestiones Pragenses (?) in I–IX libros Ethicae Aristotelis*. Kraków, BJ, 2643, fol. 3r–86v.
- Anonymus. *Quaestiones super I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Praha, APH (= MK), C.52, fol. 229r–286v.
- Anonymus. *Quaestiones secundum Johannem Buridanum abbreviatae in I–V libros Ethicae Aristotelis*. Kraków, BJ, 718, fol. 1ra–46ra.
- Anonymus. *Quaestiones secundum Johannem Buridanum in III librum Ethicae Aristotelis*. Kraków, BJ, 704, fol. 107ra–107rb.
- Aristoteles Latinus (1972–1974). *Ethica Nicomachea* (ed. R.-A. Gauthier). Leiden, Brussels: Brill, Desclée De Brouwer, 5 Vol.
- Aristoteles Latinus. *Ethica Nicomachea cum expositione marginali*. Praha, APH (= MK), L.46/2, fol. 1–66r.
- Arzen, R., Guldentops, G., Speer, A., Triuzio, M., Wirmer, D. (2007–2008). „Philosophische Kommentare im Mittelalter – Zugänge und Orientierungen“. *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie* 32–33, s. 31–42, 277–290.
- Biard, J. (1998). „La place de la félicité intellectuelle dans l'Éthique buridanienne.“ In: J. A. Aertsen, A. Speer (eds.), *Was ist Philosophie im Mittelalter?*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 977–983.
- Boethius (1983). *Boëthius, Poslední Říman* (ed. A. Vidmanová). Praha: Vyšehrad.
- Boethius (1984). *Philosophiae consolatio* (ed. L. Bieler). Turnhout: Brepols.
- Brams, J. (2003). *La Riscoperta di Aristotele in Occidente*. Milano: ISTem / Jaca Book.
- Burnett, C. (2008). „Translation from Arabic into Latin in the Middle Ages“. In: H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner (eds.),

- Übersetzung, Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Vol. I. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 1231–1237.
- Celano, A. (2011). „Happiness“. In: H. Lagerlund (ed.), *Encyclopedia of Medieval Philosophy, Philosophy between 500 and 1500*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, s. 449–454.
- Commentum Ethicorum bonum reportatum Prage a Petro Vartenberg*. Wrocław, UB, IV Q 51, fol. 1r–21r.
- Conradus de Steynsberg alias de Wormacia. *Quaestiones disputatae super I–IV libros Ethicorum Aristotelis*. München, UB, 568a, fol. 2ra–69vb.
- Dante Alighieri (2009). *Božská komedie*. Praha: Academia.
- Dekarli, M. (2013). „Od pravidla (*regula*) k zákonu (*lex*), od nápravy k reformě: doktrinální analýza transformace principů myšlení rané české reformace (1392–1414)“. In: P. Hlaváček et al. (eds.), *O Felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace*. Praha: FF UK, s. 39–58.
- Dekarli, M. (2014). „Prague Nominalist Master John Arsen of Langenfeld and His *Quaestio* on Ideas from Around 1394/1399“. In: Z. V. David, D. R. Holton (eds.), *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Vol. 9. Prague: FILOSOFIA, s. 35–53.
- Dekarli, M. (2015). „Henry Toting of Oyta and the Prague Nominalist *Schola Communis* between 1366 and 1409, A Preliminary Draft“. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 55, s. 53–70.
- Dod, G. B. (1982). „Aristoteles Latinus“. In: N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg, E. Stump (eds.), *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 45–79.
- Flüeler, C. (1992). *Rezeption und Interpretation der Aristotelischen Politica im späten Mittelalter*. T. 1. Amsterdam, Philadelphia: B. R. Grüner.

- Flüeler, C. (2004). „Ethica in Wien anno 1438, Die Kommentierung der Aristotelischen ‚Ethik‘ an der Wiener Universität“. In: F. P. Knapp, J. Miethke, M. Niesner (eds.), *Schriften im Umkreis mitteleuropäischer Universitäten um 1400, Lateinische und Volkssprachige Texte aus Prag, Wien und Heidelberg, Unterschiede, Gemeinsamkeiten*. Leiden, Boston: Brill, s. 92–138.
- Flüeler, C. (2008). „Teaching Ethics at the University of Vienna, The Making of a Commentary at the Faculty of Arts (A Case Study)“. In: I. P. Bejczy (ed.), *Virtue Ethics in the Middle Ages, Commentaries on Aristotle's Nicomachean Ethics, 1200–1500*. Leiden, Boston: Brill, s. 277–346.
- Erismann, C. (2016). „Aristoteles Latinus: The Reception of Aristotle in the Latin World“. In: A. Falcon (ed.), *Brill's Companion to the Reception of Aristotle in Antiquity*. Leiden, Boston: Brill, s. 439–459.
- Goulet-Cazé, M.-O., Dorandi, T., Goulet, R., Hugonnard-Roche, H., le Boulluec, A., Ornato, E. (2000). *Le commentaire entre tradition et innovation*. Paris: J. Vrin.
- Heinrich Totting von Oyta (2015). *Schriften zur Ars vetus* (ed. H. Berger). München: C. H. Beck.
- Henricus Totting de Oyta. *Translatio super libros Ethicorum*. Leipzig, UB 1413, fol. 172r–202r.
- Herold, V. (1978). „Soupis rukopisných komentářů k Aristotelovým dílům“. *Studie o rukopisech* 17, s. 41–58.
- Holinka, R. (1943). „K dějinám středověkého aristotelismu“. *Řád* 9, s. 72–81.
- Jeauneau, É. (2007). „Tendenda vela“. *Excursions littéraires et digressions philosophiques à travers le moyen âge*. Turnhout: Brepols.
- Johannes Arzen de Langenvelt. *Lectura super I–X libros Ethicae Aristotelis*. Kraków, BJ, 1899, fol. 1r–165r.
- Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicae Aristotelis*. Kraków, BJ 658, fol. 2ra–332vb.
- Johannes Buridanus. *Quaestiones super libris VI–IX Ethicae Nicomacheae Aristotelis*. Kraków, BJ 744, fol. 1r–100r.
- Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Melk, BB, 48, B.12, fol. 2ra–246rb.
- Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Praha, NK ČR, V.B.24, fol. 1a–218vb.

- Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–IX libros Ethicorum Aristotelis*. Praha, NK ČR, V.A.25, fol. 1a–222vb.
- Johannes Buridanus. *Quaestiones in I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Wien, ÖNB 5431, fol. 1r–291vb.
- Johannes de Ripa (1961). *Lectura super primum Sententiarum* (ed. A. Combes). Paris: J. Vrin.
- Johannes de Ripa (1964). *Quaestio de gradu supremo* (ed. A. Combes, P. Vignaux). Paris: J. Vrin.
- Johannes Wyclif. *Tractatus de tempore*. Lincoln, Cathedral Chapter Library, C.I.15, fol. 325ra–339va.
- Kałuża, Z. (2006). „Les cours communs sur l'Éthique à Nicomaque à l'Université de Paris“. In: S. Caroti (ed.), „*Ad Ingenii Acuitionem*“. *Studies in Honour of Alfonso Maierù*. Louvain-la-Neuve: Brepols, s. 147–182.
- Kejř, J. (1971). *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*. Praha: UK.
- Korolec, J. B. (1967). „Komentarz Macieja z Legnicy do ‚Etyki Nikomachejskiej‘ w rękop. Biblib. Uniwersyteckiej w Pradze, 1941 (X.F.15)“. *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej* 7, s. 38–50.
- Korolec, J. B. (1970). „Źródła krakowskiego wykładu Etyki w początku XV w“. *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej* 13, s. 35–48.
- Korolec, J. B. (1973). *Filozofia moralna Jana Burydana, Paryski wzór krakowskich dysput z zakresu „Etyki“ w pierwszej połowie XV w*. Wrocław, Warszawa, Kraków Gdańsk: Ossolineum.
- Korolec, J. B. (1974). „Komentarze do Etyki Nikomachejskiej w Krakowie w XV w“. *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej* 18, s. 110–140.
- Korolec, J. B. (1975). „Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské universitě, Úvod do bádání“. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 15, s. 31–51.
- Korolec, J. B. (1977a). „Komentarze do ‚Etyki Nikomachejskiej‘ na Uniwersytecie Praskim w XIV i XV wieku“. *Studia Mediewistyczne* 17, s. 123–158.

- Korolec, J. B. (1977b). *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliotheca olim Universitatis Pragensis nunc Státní Knihovna ČSR vocata asservantur*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Ossolineum.
- Korolec, J. B. (2006). *Wolność, cnota, praxis*. Warszawa: IFIS PAN.
- Kowalczyk, M., Kozłowska, A., Markowski, M., Włodek, Z., Zathej, J., Zwiercan, M. (eds.) (1988). *Catalogus codicum manuscriptorium medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*. Vol. IV. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Ossolineum.
- Kowalczyk, M., Kozłowska, A., Markowski, M., Włodek, Z., Zwiercan, M. (eds.) (1993). *Catalogus codicum manuscriptorium medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*. Vol. V. Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum.
- Lorenz, S. (1989). *Studium Generale Erfordense, Zur Erfurter Schulleben im 13. Jahrhundert und 14. Jahrhundert*. Stuttgart: Hiersemann Verlag.
- Magistri Iohannis Hus Questiones* (ed. J. Kejř). Turnhout: Brepols, 2004.
- Markowski, M. (1971). *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim, Studium z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Ossolineum.
- Markowski, M. (1981). *Buridanica quae in codicibus manu scriptis bibliothecarum Monacensium asservantur*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Ossolineum.
- Markowski, M. (1984). „L'influence de Jean Buridan sur les universités d'Europe centrale“. In: Z. Kałuża, P. Vignaux (ed.), *Preuves et raisons à l'Université de Paris, Logique, ontologie et théologie au XIVe siècle*. Paris: J. Vrin, s. 149–163.
- Markowski, M. (1985). *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quam in bibliothecis Wienae asservantur*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Ossolineum.
- Markowski, M. (1993). „Kommentare zur Nikomachischen Ethik des Aristoteles zur Zeit des Marsilius von Inghen“. In:

- S. Wielgus (ed.), *Marsilius von Inghen, Werk und Wirkung*. Lublin: KUL.
- Markowski, M. (1995). „Die Aristotelica in den Mittelalterlichen Handschriften der Bibliothek des Metropolitankapitels zu Prag“. *Acta Mediaevalia* 8, s. 227–270.
- Markowski, M. (2005). „Das Freiheits- und Glücksbewußtsein des Menschen im späten Mittelalter“. In: G. Mensching (ed.), *Selbstbewußtsein und Person im Mittelalter*. Würzburg: Königshausen & Neumann, s. 184–194.
- Markowski (2007a). „Komentarz Piotra z Prenzlau do *Etyki* Arystotelesa jako świadectwo wpływu burydanizmu na uniwersytetach w Pradze, Lipsku i Erfurcie“. *Acta Mediaevalia* 20, s. 205–216.
- Markowski, M. (2007b). *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum qui in bibliothecis Saxoniae Inferiorit asservantur*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Markowski, M. (2008). *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum qui in bibliothecis austriacis: Admons, Furt bei Göttweig, Graz, Heiligenkreuz, Klagenfurt, Klosterneuburg, Kremsmünster, Linz, Melk, Salzburg, Sankt Florian, Vorau, Zwettl asservantur*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Markowski, M. (2012a). *Der Buridanismus in Polen in der vorkopernikanischen Periode, Eine Studie zur Geschichte der Philosophie und der exakten Wissenschaft an der Krakauer Universität im 15. Jahrhundert* (ed. J. Drucks). Saarbrücken: Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften.
- Markowski, M. (2012b). *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum qui in Bibliotheca Universitatis Lipsiensis asservantur*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Markowski, M., Włodek, Z. (1974). *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem Latinorum quae in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Ossolineum.
- Matthias de Legnicz. *Lectura summae I–X librorum Ethicorum Henrici de Allemania cum lectura Magistri Matthiae de Legnicz*. Praha, NK, X.F.15, fol. 1r–193v.

- Michael, B. E. (1985). *Johannes Buridanus, Studien zu seinem Leben, seinem Werken und zur Rezeption seiner Theorien im Europa des späten Mittelalters*. Bd. 1–2. Berlin: Freie Universität (Dis.).
- Michael, B. E. (1992). „Buridans moralphilosophische Schriften, ihre Leser und Benutzer im später Mittelalter“. In: J. Miethke (ed.), *Das Publikum politischer Theorie im 14. Jahrhundert*. München: Oldenbourg, s. 138–151.
- Minio-Paluello, L. (1980). „Dante’s Reading of Aristotle“. In: C. Grayson (ed.), *The World of Dante*. Oxford: Clarendon Press, s. 61–80.
- Monumenta Historica Universitatis Carolino-Ferdinandae Pragensis*. Tomus I/1. Pragae: Typis Joan. Nep. Gerzabek, 1830.
- Müller, S. (2006). „Wiener Ethikkommentare des 15. Jahrhunderts“. *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale* 17, s. 445–467.
- Nowak, L. (1996). „Quaestiones disputatae super octo libros ‚Physicorum‘ Aristotelis cum glossis Ioannis Isneri“. *Acta Mediaevalia* 9.
- Novikoff, A. J. (2014). *The Medieval Culture of Disputation, Pedagogy, Practice, and Performance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Otho de Werden. *Expositio V–X librorum Ethicae Nicomacheae Aristotelis*. Leipzig, UB 1398, fol. 76r–81rb.
- Petrus de Prenslavia. *Quaestiones disputatae super I–X libros Ethicorum Aristotelis*. Wolfenbüttel, HAB, Clgulf-nov 805, fol. 161ra–291va.
- Rebeta, J. (1970). *Komentarz Pawła z Worczyna do „Etyki Nikomachejskiej“ Arystotelesa z 1424 roku, Zarys problematyki filozoficzno-społecznej*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum.
- Robiglio, A. A. (2017). „Dante e le Auctoritates Aristotelis“. In: J. Hamesse, J. Meirinhos (eds.), *Les Auctoritates Aristotelis, leur utilisation et leur influence chez les auteurs médiévaux, État de la question 40 ans après la publication*. Turnhout (v tisku).

- Sedlák, J. (1915). *Studie a texty k náboženským dějinám českým. 1. Studie a texty k životopisu Husovu*. Olomouc: Maticе Cyrilometodějská.
- Sorabji, R. (1990). *Aristotle Transformed, The Ancient Commentaries and their Influence*. London: Duckworth.
- Sousedík, S. (1972). *Stanislav ze Znojma, Charakteristika myšlenkového obsahu jeho díla a kritická edice jeho traktátu De felicitate*. Praha: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV (Kand. dis.).
- Spunar, P. (1985). *Repertorium auctorum Bohemorum provectorum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans. Tomus I*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Ossolineum.
- Stanislaus de Znoyma. *Utrum felicitas formaliter plene sacians hominem sit bonitas accidentalis eiusdem*. Praha, NK ČR, V.H.27, fol. 148v–153v.
- Stanislaus de Znoyma (1974). „Tractatus de felicitate“ (ed. S. Sousedík). *Mediaevalia Philosophica Polonorum* 19, s. 65–126.
- Stanislaus de Znoyma (1997). *De gracia et peccato* (ed. Z. Silagiová). Praha: OIKOYMENH.
- Stroick, C. (1954). *Heinrich von Friemar, Leben, Werke, philosophisch-theologische Stellung in der Scholastik*. Freiburg i. Br.: Verlag Herder.
- Šmahel, F. (2007). *Die Prager Universität im Mittelalter, The Charles University in the Middle Ages, Gesammelte Aufsätze, Selected Studies*. Leiden, Boston: Brill.
- Šmahel, F. (2016a). *Alma mater Pragensis, Studie k počátkům Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum.
- Šmahel, F. (2016b). „Translatio studii: Praha a Lipsko 1409“. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 56, s. 35–44.
- Špinka, Š. (2014). „Blaženost smrtelných bytostí: Aristotelés“. In: Š. Špinka et al. (eds.), *Přístupy k Etice I*. Praha: FILOSOFIA, s. 11–45.
- Thijssen, J. M. M. H. (2004). „The Buridan School Reassessed, John Buridan and Albert of Saxony“. *Vivarium* 42, s. 18–42.

- Tříška, J. (1981). *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*. Praha: Karolinum.
- Weijers, O. (2001). *Le travail intellectuel à la Faculté des arts de Paris, Textes et maîtres (ca. 1200–1500)* IV. Turnhout: Brepols.
- Weijers, O. (2011). „The Literary Forms of the Reception of Aristotle, Between Exposition and Philosophical Treatise“. In: O. Weijers, *Études sur la Faculté des arts dans les universités médiévales, Recueil d'articles*. Turnhout: Brepols, s. 157–190.
- Weijers, O. (2013). *In the Search of the Truth, A History of Disputation Techniques from Antiquity to Early Modern Times*. Turnhout: Brepols.
- Zupko, J. (2012). „Using Seneca to read Aristotle, The curious method of Buridan's *Ethics*“. In: J. Miller (ed.), *The Reception of Aristotle's Ethics*. New York: Cambridge University Press, s. 155–170.

© copyright AITHER 2017

AIGHP

Časopis pro studium řecké a latinské filosofické tradice

Journal for the Study of Greek and Latin Philosophical Traditions

Ročník IX, číslo 17

Redakce časopisu Aither:

Katedra filozofie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 12

771 80 Olomouc

aither.journal@upol.cz

Pavel Hobza

šéfredaktor

Kryštof Boháček

zástupce šéfredaktora

Martin Zielina

výkonný a technický redaktor

Lenka Horutová

sazba

Vydalo Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

<http://vffup.upol.cz/>

ISSN 1803-7860 (Online)

Olomouc 2017